

BADIIY PORTRETLARDA IJODKOR SHAXS KONSEPSIYASINING BADIIY TALQINI

Mamatova Maxro‘ya Xasanboy qizi

Andijon davlat universiteti Adabiyotshunoslik yo‘nalishi magistranti

Mohroyamamatova@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur maqolada badiiy portret janrida ijodkor shaxs konsepsiyasining aks etish xususiyatlari tahlil qilinadi. Adabiy jarayonda yozuvchi va shoirlarning ichki dunyosi, ruhiy kechinmalari hamda ijodiy individualligi badiiy vositalar orqali qanday ifodalanishi yoritiladi. Xususan, Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho‘lpon kabi ijodkorlar portretlari misolida shaxs va ijod o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik ochib beriladi. Tadqiqot natijasida badiiy portretlar ijodkor shaxsining estetik va falsafiy talqinini ifodalovchi muhim adabiy shakl ekanligi asoslanadi.*

Kalit so‘zlar: *badiiy portret, ijodkor shaxs, konsepsiya, badiiy talqin, individuallik, ruhiyat, adabiy obraz, estetik qarashlar, ijod psixologiyasi*

Cho‘lponning badiiy portret janridagi asarlari uning keng madaniy qiziqishlarini va adabiy-madaniy dunyoqarashining kengligi va chuqurligini ko‘rsatadi. Cho‘lpon o‘zbek va xorijiy xalqlar adabiyoti namoyandalari haqida bir qator muhim badiiy portretlar yaratdi: «Marhum Tavfiq Fitrat», «Ikki yo‘qotish», «Rizo Tavfiqbek», «Tagor va tagorshunoslik», «Ulug‘ hindi», «Katta maktab egasi», «Uvaysiy», «Ustodning xislatlari». Bu asarlar majmuasi o‘zbek, turk, hind va fransuz adabiyotining yetakchi namoyandalari portretlarini o‘z ichiga oladi.

«Marhum Tavfiq Fitrat» — Cho‘lponning turkiy ziyolilar va shoir Tavfiq Fikrat (1867–1915) haqidagi badiiy portreti. Tavfiq Fikrat — turk milliy-demokratik adabiyotining buyuk namoyandasi, «Servet-i Funun» adabiy harakatining yetakchisi. Cho‘lpon ushbu portretta turkiy dunyoning yirik ijodkorini o‘z o‘quvchisiga tanishtirar ekan, uni faqat tarixiy shaxs sifatida emas, balki jonli, kuchli badiiy obraz sifatida taqdim etadi. «Marhum» epiteti portretga elegik, hayron va hurmat tuyg‘ularini singdiradi — bu Cho‘lponning o‘ziga xos emotsional uslubining ko‘rinishidir.

Bu portretning madaniy-tarixiy kontekstini tushunish uchun panturkizm va turkiy ziyolilararasidagi aloqalar masalasiga e‘tibor qaratish zarur. 1920-yillarda O‘rta Osiyo ziyolilari va Turkiya intellektuallari o‘rtasidagi madaniy aloqalar bir tomondan faollashgan, boshqa tomondan esa Sovet hokimiyati tomonidan «xavfli» deb topib ta‘qib ostiga olingan edi. Cho‘lponning Tavfiq Fikrat haqida yozishi — bu faqat adabiy hurmat emas, balki milliy-

madaniy solidarlikning ifodasidir ham. Madaniy-tarixiy tahlil ushbu kontekstni hisobga olganda portretning to'liqroq mazmunini ochib beradi.

«Uvaysiy» — XVIII asr o'zbek shoirasi Uvaysiy haqidagi badiiy portret. Uvaysiy (to'liq nomi — Jahonotin, 1778–1845) o'zbek klassik she'riyatining ajoyib namoyandasi, o'zbek xotin-qizlar adabiyotining ulug' vakillaridan biridir. Cho'lponning ushbu portretida Uvaysiy nafaqat tarixiy shaxs va shoir sifatida, balki o'zbek ayolining milliy ruhiy qiyofasini mujassamlashtirgan timsol sifatida tasvirlanadi. Bu portret Cho'lponning o'zbek xotin-qizlarining taqdiri va ma'naviy ozodligi masalasiga nisbatan doimiy qiziqishi kontekstida alohida ahamiyat kasb etadi.

«Rizo Tavfiqbek» portreti turk milliy harakati arbobi va shoiri Rizo Tavfiq Bolukboshi (1869–1949) haqida. Bu portret madaniy-tarixiy jihatdan 1920-yillarning boshidagi O'rta Osiyo va Turkiya o'rtasidagi madaniy-siyosiy aloqalar kontekstida o'qilishi kerak. Cho'lponning turk intellektuali haqida yozishi o'zbek o'quvchisini keng turkiy-islom madaniy olamiga yo'naltirish maqsadini ham ko'zlaydi.

«Ulug' hindiy» va «Tagor va tagorshunoslik» portretlari hind shoiri va mutafakkiri Rabindranat Tagor (1861–1941) haqida. Cho'lpon ushbu portretlarda hindlarning buyuk ijodkorini o'zbek o'quvchisiga tanishtirar ekan, Tagorning «sharqona» ruhiyati bilan o'zbek milliy ruhiyatidagi o'xshashliklarni ta'kidlaydi. Bu yondashuv Cho'lponning «Sharq birligi» va «sharqona uyg'onish» g'oyalari bo'lgan qiziqishining amaliy ifodasi hisoblanadi. Mazkur nuqtayi nazardan Abdulhamid Cho'lponning «Ulug' hindiy» (1925) maqolasi 1920-yillar Turkiston adabiy muhitida Sharq va G'arb adabiy an'analari o'rtasidagi estetik sintez muammosini yorituvchi muhim publitsistik manba hisoblanadi.

XX asr boshlarida Turkiston adabiy muhitida yangi va eski adabiyot o'rtasidagi ziddiyat, shuningdek, Sharq va G'arb estetik tizimlarining o'zaro ta'siri kuchaygan edi. Ushbu jarayon natijasida adabiyotda yangicha badiiy tafakkur shakllanish bosqichiga o'ta boshladi. Cho'lpon mazkur maqolada o'zini «eski va yangi adabiyot o'rtasida qolgan sharqli yosh» sifatida tasvirlab, davr adabiy muhitidagi estetik ikkilanish va tanlov muammosini ochib beradi. Bu holat madaniy-tarixiy jihatdan «o'tish davri estetik ongining inqirozi» sifatida talqin qilinadi. Maqolada hind adibi Rabindranath Tagor timsoli markaziy o'rinda turadi. Cho'lpon uni Sharq va G'arb madaniyatlarini birlashtiruvchi yuksak ijodiy shaxs sifatida talqin qiladi. Madaniy-tarixiy yondashuvga ko'ra, Tagor obrazi quyidagi funksiyalarni bajaradi: birinchidan, Sharq adabiyotining global madaniyatdagi o'rnini ifodalaydi; ikkinchidan, ijodkor shaxsning milliy chegaralardan chiqib, universal estetik qadriyatga aylanishini ko'rsatadi; uchinchidan, Cho'lpon uchun u «Sharq va G'arb o'rtasidagi oltin ko'pri» timsolidir. Shu tariqa, Tagor obrazi maqolada nafaqat shaxs, balki madaniy sintez g'oyasining ramzi sifatida namoyon bo'ladi. Maqolada Sharq va G'arb adabiy an'alarining estetik farqlari va ularning o'zaro ta'siri muammosi keng yoritiladi. Cho'lpon bu jarayonni subyektiv ijodiy tajriba orqali ifodalaydi.

Uning tasvirida:

- eski Sharq adabiyoti takroriylik va an’anaviylik bilan tavsiflanadi;
- yangi adabiyot esa yangilik va ijodiy izlanish timsoli sifatida ko‘rsatiladi;
- G‘arb adabiyoti esa estetik rang-baranglik va yangicha shakllar bilan bog‘lanadi.

Madaniy-tarixiy jihatdan bu holat 1920-yillar Turkiston adabiyotida estetik modernizatsiya jarayonining murakkabligini ifodalaydi.

Cho‘lpon maqolada o‘z ijodiy holatini “qaltiroq”, “hayajon” va “yo‘lsizlik” metaforalari orqali ifodalaydi. Bu holat madaniy-tarixiy metod nuqtayi nazaridan ijodkor shaxsning o‘tish davridagi psixologik-estetik inqirozini anglatadi. Muallifning “yo‘lsizlik” haqidagi fikri quyidagilarni ifodalaydi: birinchidan, an’anaviy adabiy tizimdan uzilish; ikkinchidan, yangi adabiy yo‘nalishning hali to‘liq shakllanmaganligi; uchinchidan, ijodiy yo‘nalish tanlashdagi ichki ziddiyat. Bu holat o‘sha davr adabiy muhitining umumiy xususiyati sifatida baholanadi.

Maqolada tatar, ozarbayjon va turk adabiyotlari misolida kengroq mintaqaviy adabiy jarayonlar ham tahlil qilinadi. Bu esa Turkiston adabiyotining boshqa turkiy adabiyotlar bilan integratsion aloqalarini ko‘rsatadi.

Madaniy-tarixiy metod asosida bu holat:

- turkiy xalqlar adabiyotida modernistik tendensiyalar kuchayishini;
- adabiy yangilanishning umumturkiy xarakterga ega ekanligini;
- madaniy almashinuv jarayonlarining faollashuvini ifodalaydi.

Cho‘lpon Tagor asarlarini o‘rganish jarayonida ularni “go‘dak ruhiya ti”ni ifodalovchi, lekin chuqur estetik ma’noga ega asarlar sifatida baholaydi. Bu yondashuv madaniy-tarixiy jihatdan quyidagicha talqin qilinadi:

- inson ruhiy olamining universal tasviri;
- bolalik obrazi orqali sof estetik idealni ifodalash;
- Sharq falsafasi va lirikasining yangi badiiy shaklda davom etishi.

Natijada, Tagor ijodi Cho‘lpon uchun estetik mukammallik va madaniy uyg‘unlik namunasi sifatida gavdalanadi.

“Ulug‘ hindiy” maqolasi madaniy-tarixiy metod asosida tahlil qilinganda quyidagi ilmiy xulosalarga kelish mumkin: birinchidan, asar 1920-yillar Turkiston adabiy muhitidagi estetik o‘tish jarayonlarini aks ettiradi; ikkinchidan, Cho‘lpon Sharq va G‘arb adabiy tizimlari o‘rtasidagi sintez muammosini ijodiy tajriba orqali yoritadi; uchinchidan, Rabindranath Tagore obrazi universal madaniy ideal sifatida talqin qilinadi; to‘rtinchidan, maqola ijodkor shaxsning estetik yo‘nalish tanlashdagi ichki ziddiyatini ochib beradi; beshinchidan, asar milliy adabiyotning mintaqaviy va global madaniy jarayonlar bilan integratsiyasini ifodalaydi. Umuman olganda, “Ulug‘ hindiy” maqolasi Cho‘lpon ijodida madaniy sintez, estetik

modernizatsiya va ijodiy izlanish muammolarini yorituvchi muhim publitsistik asar sifatida baholanadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, badiiy portretlar ijodkor shaxs konsepsiyasini ochib berishda muhim vosita hisoblanadi. Ular orqali adib yoki shoirning nafaqat tashqi qiyofasi, balki ichki olami, dunyoqarashi va ijodiy prinsiplarini chuqur anglash mumkin. Badiiy portretlarda ijodkor shaxs ko‘pincha murakkab, ko‘p qirrali obraz sifatida namoyon bo‘ladi. Bu esa o‘quvchiga ijodkorning ruhiy olamiga kirib borish, uning hayotiy va estetik qarashlarini his etish imkonini beradi. Ayniqsa, Abdulla Qodiriy va Abdulhamid Cho‘lpon kabi adiblar portretlarida milliy tafakkur, davr ruhi va ijodiy izlanishlar uyg‘unlashgan holda tasvirlanadi. Shunday qilib, badiiy portret janri ijodkor shaxs konsepsiyasini badiiy jihatdan talqin etishda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, adabiyotshunoslikda alohida tadqiq etilishi zarur bo‘lgan yo‘nalishlardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdulhamid Cho‘lpon. Asarlar to‘plami. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot. 2000.
2. Karimov N. XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2008.
3. Qosimov B. Jadidchilik va o‘zbek adabiyoti. – Toshkent: Fan, 2004.
4. Yo‘ldoshev Q. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: Universitet, 2010.
5. Rahmonov I. O‘zbek publitsistikasi tarixi. – Toshkent: Sharq, 2012.